

VISOKOŠOLSKE KNJIŽNICE UNIVERZE V ČRNI GORI¹

Bosiljka Cicmil

Univerzitetna knjižnica,
Podgorica

Kontaktni naslov:
Bcicmil@cg.ac.yu

Izvleček

Tako kot se je Univerza Črne gore do reforme visokega šolstva razvijala kot ohlapna skupnost posameznih organizacijskih enot in članic Univerze z najvišjo stopnjo administrativne in organizacijske samostojnosti in neodvisnosti, tako se je tudi knjižnični sistem razvijal v isto smer – z osrednjo univerzitetno knjižnico, članico Univerze in knjižnicami fakultet in inštitutov, ki so povsem samostojno in neodvisno opravljale knjižnično dejavnost za institucijo, katere organizacijski del so. Pri njihovem vzpostavljanju pogosto niso zagotovljeni niti minimalni pogoji, ki jih predpisujejo standardi za takšno vrsto knjižnice, tako da nekatere med njimi tudi danes, z določenih vidikov knjižničarske dejavnosti, ne izpolnjujejo obstoječih standardov za delo. Črnogorsko visokošolsko knjižničarstvo ni bilo še nikoli vzeto kot enkraten sistem, niti ni bilo predmet strateškega načrtovanja, organizacije in analize v okviru Univerze Črne gore, prav tako sistem financiranja ni bil nikoli v povsem urejen. Univerzitetna knjižnica v glavnem ni opravljala knjižničarske dejavnosti na način, predviden v normativnih dokumentih, v okviru katerih je delovala.

Reforma črnogorskega visokošolskega izobraževanja ni izpolnila pričakovanj visokošolskih knjižnic, prav tako ne pričakovanj Univerzitetne knjižnice, ki je izgubila status članice Univerze in je postala notranja organizacijska enota, brez predstavnika v najvišjih organih Univerze. Nasprotno procesu integracije se mreža visokošolskih knjižnic še bolj drobi z nastajanjem več manjših knjižnic.

Ključne besede

visokošolske knjižnice, Univerza Črne gore, Univerzitetna knjižnica, reforma visokošolskega izobraževanja

Abstract

Prior to higher education reform, the University of Montenegro tended to develop as a loose association of separate organizational units and the University members, the University holding the greatest administrative and organizational autonomy and independence. The library system tended to develop in the same direction – with the central University library as the University member and libraries of faculties and institutes, which completely autonomously and independently worked under the auspices of the faculties and universities as their own organizational units. Very often, even minimum prescribed standards for that type of library have not been provided in the time of founding. Even now, some of them do not meet standards required for specific aspects of library work. The academic librarianship in Montenegro has never been considered as an integral system and it has never been part of strategic planning, organization and analysis at the University of Montenegro. The system of financing has never been completely defined. In general, the University library could not perform library functions according to the prescribed legislative acts.

The higher education reform in Montenegro did not meet the expectations of academic libraries, in particular those of the University library that eventually lost its status of the University member and became an internal organizational unit without a representative in the University Board. Instead of being integrated into a network, academic libraries are further disintegrating due to many emerging small-size libraries.

Keywords

academic libraries, University of Montenegro, University library, higher education reform

UVOD

Pod vplivom zelo močnih socialnih in tehnoloških sprememb v zadnjem desetletju prejšnjega stoletja so tradicionalni sistemi izobraževanja na vseh stopnjah – od predšolske vzgoje do visokošolskega izobraževanja – soočeni z novimi potrebami, zahtevami in izzivi okolja, v katerem delujejo. Spreminjajo se in reorganizirajo z namenom, da bi ustvarili čim bolj kakovosten in izobražen kadrovski potencial, katerega osnovne karakteristike so vseživljenjsko učenje za doseganje novega znanja in sposobnosti ter prilagajanje nenehnim spremembam. Na področju visokošolskega izobraževanja se kot odgovor na nove interese in pričakovanja družbe dogajajo številne in bistvene spremembe – število študentov in zaposlenih se povečuje, pojavljajo se nove (netradicionalne) vrste študentov, uvajajo se nove oblike in metode dela, novi izobraževalni programi in izobrazbeni profili, vpeljujejo se nove tehnologije, integracijski procesi so vse izrazitejši (predvsem na kmetijskem in političnem področju), globalizacije znanja in znanosti se širi, potrebno je timsko delo in tesno znanstveno sodelovanje oziroma usklajevanje visokošolskih sistemov in študijskih programov na različnih področjih in različnih nivojih delovanja.

Kot rezultat teh in drugih izzivov in sprememb se je v Evropi s podpisom dokumenta Magna Charta Universitatum v Bologni leta 1988 tudi dejansko začela pobuda za razširitev sodelovanja med univerzami in usklajevanje evropskih nacionalnih sistemov visokošolskega izobraževanja na temelju skupnih vrednosti in principov. V letu 1999, ko je 29 ministrov evropskih držav podpisalo bolonjsko deklaracijo, pa se je dejansko začel t. i. bolonjski proces oziroma izgradnja skupnega evropskega prostora visokošolskega izobraževanja. Bistvo bolonjskega procesa je večja kakovost in izenačenost študijskih programov, ekvivalentnost učnih programov in akademskih stopenj (diplom), večja mobilnost članov akademske skupnosti in državljanov na enotnem evropskem trgu dela in tesna povezanost izobraževanja in znanosti z zahtevami gospodarstva in družbe.

S podpisom bolonjske deklaracije v Berlinu septembra 2003 se je temu procesu pridružila tudi Črna gora. S sprejetjem Zakona o visokošolskem izobraževanju,² Statuta Univerze Črne gore³ in vrste drugih dokumentov in predpisov je bil ustvarjen normativni okvir za definiranje nove strukture visokošolskega izobraževalnega sistema in nove organizacijske strukture Univerze Črne gore, kot enkratnega organizacijskega, pravnega in izobraževalnega subjekta, za preoblikovanje študijskih programov ter nov način vrednotenja in ocenjevanja dela v skladu z evropskimi merili in standardi. S šolskim letom 2004/2005 so se predavanja na črnogorski univerzi začela odvijati v duhu temeljnih principov in priporočil

bolonjske deklaracije, s čimer se je nacionalni sistem Črne gore tudi dejansko vključil v ustvarjanje enotnega evropskega prostora visokega šolstva.

Rezultati sprememb so na Univerzi Črne gore že vidni, pozitivni učinki in usmeritve pa so: povečanje števila študentov in zaposlenih, nastajanje novih fakultet in študijskih programov, še posebej na področjih uporabnih in poslovnih znanosti kot tudi povečanje mobilnosti članov akademske skupnosti. Poleg tega se je povečala tudi prehodnost in učinkovitost študija, kar je, seveda, zelo pomembna kakovost reformirane Univerze.

VISOKOŠOLSKE KNJIŽNICE – SPREMEMBE

V svetu sta se zmeraj cenila in izpostavljala položaj in vloga visokošolskih knjižnic, tako da sta se pogosto po odnosu do knjižnice ocenjevala značaj in učinkovitost same univerze. Osnovna vloga knjižnic je podpirati znanstveno-izobraževalno in znanstvenoraziskovalno delo akademske skupnosti, zato so s svojo organizacijo, načinom dela in razvojem v Evropi in Ameriki običajno spremljale organizacijski model in razvoj matičnih visokošolskih institucij in univerz. Knjižnične službe in storitve v sestavi visokega izobraževanja so se spremenile toliko, kolikor so se menjali številni dejavniki v okolju, v katerem so neposredno delovale, oziroma toliko, kolikor so se razvijale in spreminjale njihove matične ustanove in univerze.

O njihovi tradicionalni vlogi nabave, organiziranja, posredovanja in shranjevanja zapsanega znanja in informacij ter o razvoju in izpopolnjevanju služb in storitev v skladu s potrebami znanstvenoraziskovalne skupnosti in družbeno-tehnoloških sprememb se lahko govori vse do osemdesetih let prejšnjega stoletja, ko se začnejo v pogojih vse hitrejših, pogosto tudi radikalnih sprememb bistveno spreminjati v vseh vidikih delovanja, kar je danes, med drugim, njihova najbolj prepoznavna značilnost. Soočene s hiperprodukcijo in novimi oblikami znanja (elektronsko založništvo, odprti arhivi itd.), z organizacijo, selekcijo in novimi možnostmi sodobnih informacijskih tehnologij z ene strani, z novimi metodami izobraževanja (učenje na daljavo, samostojno in vseživljenjsko učenje, ustvarjalno učenje) in vedno bolj raznovrstnimi in zahtevnimi vrstami uporabnikov (starejši, tujci, telesno prizadeti itd.) z druge strani, knjižnice menjajo svojo dosedanjo vlogo, oblike, metode in cilje svojega delovanja. Aktivneje se vključujejo v sam znanstvenoraziskovalni proces in proces učenja, poučevanja in raziskovanja. S prevzemanjem nove vloge ter s ponudbo novih proizvodov in storitev (pomoč pri učenju in raziskovanju, informacijsko opismenjevanje, organizacija, vrednotenje in selekcija virov informacij,

upravljanje zbirk idr.) postajajo knjižnice zelo pomembna opora in podpora znanstveno-izobraževalnemu ter znanstvenoraziskovalnemu delu visokošolskih ustanov in njihov integralni del.

Zveza EBSLG (European Business School's Librarians) je, razmišljajoč o vlogi visokošolskih knjižnic v zadnjih letih prejšnjega stoletja, spoznala neke skupne usmeritve in smernice njihovega prihodnjega razvoja, kar se kaže kot:⁴

- prilagajanje hitrim spremembam okolja,
- razvijanje različnih oblik sodelovanja in delitve virov (medknjižnična izposoja, elektronsko pošiljanje dokumentov, združevanje v konzorcije zaradi manjših stroškov nabave in izkoriščanja elektronskih virov in informacij, izmenjava izkušenj in informacij ter drugo),
- digitalizacija,
- vzpostavljanje tesnega sodelovanja med pedagoškim osebjem in knjižničarji,
- prehod z "izobraževanja uporabnikov" na "pomoč pri učenju",
- menjava vlog informacijsko-referalne službe,
- določanje in standardizacija novih metod vrednotenja dela in učinkovitosti poslovanja knjižnic,
- definiranje novega profila knjižničarja (kot posrednika znanja in informacij),
- sprememba organizacijske strukture knjižnice.

V razvitem svetu so danes, kljub različnim predvidevanjem o odmiranju in izginotju knjižnic, sodobne visokošolske knjižnice s svojo novo infrastrukturo, novimi službami, proizvodi in storitvami ter povsem novo vlogo v svetu akademske skupnosti nemalokrat definirane kot sestavni del sistema evalvacije kakovosti visokošolskih institucij oziroma kot eden od pogojev za akreditacijo svojih matičnih ustanov ali univerz.

VISOKOŠOLSKE KNJIŽNICE V ČRNI GORI

Obdobje do reforme visokošolskega izobraževanja leta 2003

V sestav Univerze Črne gore, ki je bila ustanovljena leta 1974, sodijo tri fakultete (Ekonomska, Pravna in Tehnična fakulteta iz Titograda), dve višji šoli (Pedagoška akademija iz Nikšiča in Višja pomorska šola iz Kotorja) in trije samostojni znanstveni inštituti (Zgodovinski in Kmetijski inštitut in Inštitut za biološke in medicinske raziskave iz Titograda), ki so se razvijali kot pravno in finančno samostojne in neodvisne visokošolske ustanove. Črnogorska državna univerza se je vse do reforme visokošolskega izobraževanja leta 2003 razvijala prav tako fragmentarno

in decentralizirano z vidika ohlapne zveze posameznih organizacijskih enot in neodvisnosti.⁵ Tudi knjižnične službe v sestavu Univerze so sledile takšnemu razpršenemu načinu organizacije in so se oblikovale in razvijale po istem modelu, brez kakršnih koli centralnih funkcij in medsebojnih povezav – s specializacijo knjižnic v sestavi posameznih fakultet ali skupine sorodnih fakultet in inštitutov, ki so opravljali knjižničarsko dejavnost za matično institucijo, katere upravno-organizacijski del so bile. Ob njihovem ustanavljanju pogosto niso bili zagotovljeni niti minimalni pogoji, predpisani za tako vrsto knjižnic, niti niso bili spoštovane usmeritve in priporočila knjižničarskih zvez in organov, tako da nekatere od njih niti zdaj v posameznih vidikih svojega dela ne zadovoljujejo obstoječih, že zdavnaj preseženih knjižničarskih standardov⁶ in ne izpolnjujejo pogojev za delo.

Knjižničarska dejavnost se je razvijala v isti smeri tudi po ustanovitvi Univerzitetne knjižnice leta 1979. Bila je polnopravna članica Univerze z lastnostjo pravne osebe in vlogo osrednje knjižnice Univerze in matične knjižnice za knjižnice v sestavu visokošolskih organizacij,⁷ ki je, kot vse druge članice Univerze, imela svoje predstavnike v najvišjih organih in telesih Univerze.

V skladu s predpisano vlogo in nalogami naj bi Univerzitetna knjižnica, kot osrednja splošnoznanstvena knjižnica, organizirala in usmerjala celotno visokošolsko knjižnično dejavnost oziroma naj bi bila nosilec razvoja enkratnega knjižničnega informacijskega sistema in referalni center Univerze, kot matična knjižnica pa bi morala med drugim izvajati tudi strokovni nadzor nad delom vseh visokošolskih knjižnic. Toda v praksi se knjižnica ni razvijala v to smer, v resnici ni opravljala niti svoje funkcije na način, ki je bil predviden s predpisi, v okviru katerih je delovala, in kot so to običajno počele druge, na podoben način definirane osrednje knjižnice. Tudi druge knjižnice so v organizacijskem in strokovnem pogledu delovale in se razvijale nepovezano, popolnoma neodvisno in samostojno opravljale vse vidike knjižnične dejavnosti, tako da še danes, na žalost, ne delujejo kot enoten sistem niti v enem pogledu.

Univerzitetna knjižnica je bila, s svojo neadekvatno infrastrukturo, tako organizirana, da praktično ni imela nikakršnega vpliva na druge visokošolske knjižnice na fakultetah in inštitutih Univerze.⁸ Najmočnejši dokaz o tem je njen akt o sistemizaciji delovnih mest, pri čemer niti število niti vrsta delovnih mest niso bili usklajeni s funkcijo in nalogami, ki naj bi jih glede na dokumente morala opravljati. Na primer, delovna mesta na področju matične službe, organizacije in koordinacije visokošolskega knjižničnega sistema, izdelave centralnih katalogov in bibliografij, izdajateljske dejavnosti in drugo – niso bila predvidena in opisana, kaj šele dopolnjevana.

Na osnovi analize njenega delovanja od ustanovitve do leta 2001 je mogoče sklepati, da so bili skoraj vsi parametri njenega dela (število in vrsta zaposlenih, prostor, oprema, storitve, službe, proizvodi idr.) pod normo predvidenih standardov za knjižnice univerz tedanje Jugoslavije in da v resnici nikoli ni imela tiste vloge in značaja, ki je definiran z različnimi normativno-pravnimi akti, v okviru katerih je morala delovati.

Šele tekom leta 2001 je Univerzitetna knjižnica, v skladu s predpisano vlogo in nalogami, začela dajati pobude, usmerjati in koordinirati razvoj visokošolskih knjižnic, predlagati ustanavljanje knjižničnih služb v sestavi posameznih fakultet ali integracijo manjših v večje knjižnice zaradi racionalizacije in učinkovitosti pri delu, izobraževati in izpopolnjevati kadre v skladu z novim informacijskim okoljem, avtomatizirati poslovanje in povezovati knjižnice v nacionalni knjižnični informacijski sistem (COBISS.CG), spoštovati knjižnične in druge standarde, popolnjevati delovna mesta in opravljati razne druge aktivnosti z delovnega področja osrednje matične knjižnice,⁹ pri čemer je imela znaten uspeh vse do reforme Univerze in sprejetja novih zakonskih in podzakonskih aktov o visokem šolstvu in Univerzi; takrat je bila knjižnica s spremembo v notranjo organizacijsko enoto Univerze v resnici prepuščena sama sebi, brez definiranega mesta, vloge in smernic za nadaljnji razvoj.

Čeprav so se, od časa do časa, v vodstvenih in upravnih strukturah Univerze pojavljale ideje o povezovanju nekaterih knjižnic z Univerzitetno knjižnico ali o funkcionalnem povezovanju knjižničnih proizvodov in storitev in vzpostavljanju povezanega knjižničnega sistema Univerze zaradi optimalnega zadovoljevanja potreb uporabnikov in racionalizacije knjižničnega poslovanja, še posebej koordinirane nabave knjižničnega gradiva in razvoja zbirk, je najpogosteje vse ostalo pri idejah, ki se v praksi niso uresničile. Res je Univerzitetna knjižnica občasno, kadar so to dovoljevali materialni pogoji in kadar je za to obstajal interes, koordinirala nabavo tujih (v obdobju 1997–1999) in domačih časopisov (v obdobju 2001–2003), vendar usmerjene nabave knjižničnega gradiva, s katero bi se zagotavljalo sistematično, racionalno, enakomerno in načrtno oblikovanje knjižničnih zbirk in kakovosten pristop k skupnim knjižničnim virom Univerze nikoli ni bilo. Med knjižnicami tako nikoli ni bil vzpostavljen kakršen koli dolgoročni vidik sodelovanja, niti ni na noben nivoju – v okviru nacionalne knjižnične skupnosti ali Univerze – delovalo kakšno strokovno telo, komisija ali sekcija, ki bi se ukvarjala z visokošolskim knjižničarstvom, niti ni bilo sodelovanje tema neke širše razprave, znanstvenega ali strokovnega srečanja.

Univerzitetna knjižnica je, čeprav najpogosteje sama predmet polemik o svoji ukinitvi ali pridruženju na-

cionalni ali neki drugi knjižnici, kadar so ji ti pogoji dovoljevali, spodbudila potrebo sodelovanja med knjižnicami. Tako je zaradi njenega vztrajanja uprava Univerze sprejela povezovanje visokošolskih knjižnic v enoten nacionalni sistem – COBISS.CG, v okviru katerega danes deluje 9 knjižnic, od tega 6 visokošolskih. Poleg tega, kljub začetni nezainteresiranosti, se je v koordinaciji Univerzitetne knjižnice na začetku tega leta začela izdelava registra raziskovalcev, raziskovalnih organizacij in projektov na Univerzi Črne gore v univerzalni aplikaciji E-CRIS, ki jo je razvil Institut informacijskih znanosti (IZUM) na osnovi lastnih izkušenj pri razvoju informacijskega sistema o raziskovalni dejavnosti Slovenije.¹⁰ V skladu s tem koordinira tudi izdelavo osebnih bibliografij raziskovalcev z Univerze Črne gore, ki jo je sprejela večina knjižnic, za zdaj na nivoju ideje, z ozirom na to, da je samo Univerzitetna knjižnica začela izdelovati prve bibliografske zapise.

Žal Univerzitetna knjižnica v svojih prizadevanjih nima podpore večine visokošolskih knjižnic, ki se ukvarjajo s seboj in s svojimi problemi ter so pogosto nastopale z nasprotnih pozicij in v nekaterih primerih zagovarjale celo prevzemanje vloge osrednje univerzitetne knjižnice ali vsaj ločitev in osnovanje malih in neodvisnih knjižnic.

Visokošolske knjižnice in reforma visokošolskega izobraževanja

Pričakovanja visokošolskih knjižnic, še posebej Univerzitetne knjižnice, so bila po reformi visokega šolstva velika, o čemer govori dejstvo, da se je pozornost ob pripravah na reformo prvokrat posvečala izgradnji odgovarjajoče infrastrukture in posodabljanju posamičnih vidikov knjižnične dejavnosti v skladu s podobnimi procesi v okolju (izgradnja zgradbe, v kateri bi bila, med drugim, Univerzitetna knjižnica, avtomatizacija in vključevanje knjižnic v sistem COBISS.CG, boljša kadrovska politika in izobraževanje kadrov, naročanje elektronskih baz podatkov ipd.).

No, na žalost, spremembe v nacionalnem sistemu visokošolskega izobraževanja niso povzročile spremembe organizacije in načina dela visokošolskih knjižnic, prilagajanje in preoblikovanje knjižničnih služb in storitev s skladu z reorganizacijo, cilji in potrebami Univerze, tako da tudi danes, z manjšimi spremembami, izvajajo tradicionalno vlogo nabave, shranjevanja in posredovanja knjižničnega gradiva, medtem ko so v sistemu upravljanja in organizacije Univerze na samem robu njenega zanimanja. Črnogorska akademska skupnost žal ni niti tokrat prepoznala in razumela njihove potencialne vloge v vse zahtevnejših in zapletenejših procesih učenja, poučevanja in raziskovanja.

Današnji normativni okvir, ki ureja dejavnost in vlogo visokošolskih knjižnic, je že zdavnaj presežen *Zakon o knjižnični dejavnosti* iz leta 1977, v katerem niso neposredno omenjene; potem spremembe in dopolnila tega zakona iz leta 1988, po katerih Univerzitetna knjižnica kot matična knjižnica strokovno nadzoruje delo knjižnic v sestavi visokošolskih organizacij; *Standardi za univerzitetne knjižnice v Jugoslaviji* iz leta 1975; *Zakon o visokošolskem izobraževanju*, ki na to področje sega s podeljevanjem licenc ustanovam visokošolskega izobraževanja, kjer je knjižnica eden od parametrov za izdajanje licence (25. člen) in skozi študentske pravice za uporabo knjižnice (92. člen), ter *Statut Univerze Črne gore*.

Medtem ko je bila knjižnično-informacijska dejavnost na Univerzi Črne gore do reforme visokošolskega izobraževanja, v odvisnosti od vrste knjižnice, regulirana z najvišjimi pravnimi akti Univerze, fakultet in inštitutov, je v novih reformnih aktih povsem obrobna. Organizacija in poslovanje knjižnic v sestavi organizacijskih enot nista z ničimer definirana in urejena.¹¹

Položaj Univerzitetne knjižnice se je tudi formalno-pravno in bistveno poslabšal. Na primer, do tedaj enakovredna članica Univerze, ki je imela formalno polno avtonomijo pri načrtovanju in izvrševanju svoje dejavnosti in svoje predstavnike v vseh telesih in organih Univerze, v novem reformnem *Zakonu o visokošolskem izobraževanju* ni niti omenjena. V Statutu Univerze je, skupaj s Službo za vzdrževanje objektov in Centrom informacijskega sistema, definirana kot notranja organizacijska enota Univerze, ki se oblikuje z namenom, da se ustvarijo skupne dejavnosti Univerze, katere delovno področje, način vodenja in upravljanja kot tudi druga za delo pomembna vprašanja odreja Upravni odbor Univerze na predlog rektorja (62. člen). V spremembah in dopolnitvah *Statuta* je tem enotam dodan tako Rektorat¹² kot tudi klavzula, da njihovega vodjo imenuje rektor.

S sprejetjem Odločbe o organiziranju notranjih organizacijskih enot (31. 5. 2004) je Univerzitetna knjižnica formalno izločena iz znanstvenoraziskovalnega procesa in prepuščena sama sebi, medtem ko akt o delovnem področju in napovedani reorganizaciji še zmeraj ni sprejet. Brez predstavnika v telesih in organih Univerze je praktično na obrobju vseh oblik akademskega dela in odločanja. Črnogorska akademska skupnost je, navkljub prizadevanjem Univerzitetne knjižnice, da se njeno mesto in vloga ponovno opredelita in okrepi, tudi to pot pokazala nerazumevanje in nezainteresiranost za ta v razvitem svetu zelo pomemben segment in oporo učno-izobraževalnemu in raziskovalnemu delu.

Toda na osnovi dosedanjih delnih rešitev in izkušenj se ponuja sklep, da status in razvoj knjižnic na Univerzi

Črne gore nista sledila (in tudi danes ne sledita) nika-kršnim predpisom, niti pozitivni praksi drugih knjižnic, temveč sta bila odvisna izključno od osebnih stališč aktualnih univerzitetnih uprav in od njihovega razumevanja te dejavnosti, zaradi česar le-ta nikoli ni imela ustreznega mesta in ni bila nikoli predmet strateškega planiranja in sistemskega pristopa.

Kot posledica takšnih rešitev na Univerzi Črne gore se danes, v nasprotju s principi racionalizacije in integracije, z ustanavljanjem novih študijskih programov in fakultet povečuje število malih in neodvisnih knjižnic, in da bo presedan še večji, se te knjižnice ločujejo od že obstoječih in afirmiranih knjižnic, in to pogosto celo v okviru istega prostora ali objekta. Podatek je še bolj ilustrativen, če se vzame v obzir, da so vse visokošolske knjižnice v glavnem univerzitetnem mestu – Podgorici, to pomeni, da jih je 10 razporejenih na vsega skupaj 1000 m². Da bi bil paradoks še večji, si novonastale knjižnice zagotavljajo kadre s prerazporeditvijo že tako neustreznega kadrovskega potenciala Univerzitetne knjižnice, brez njenega vedenja in soglasja, s čimer so, samo za primer, od 10 bibliotekarjev in višjih knjižničarjev ostali samo štirje, s težnjo, da se le-ti še ponovno razporejajo.

Namesto da se vzporedno z izpeljavo reformnih procesov na področju visokošolskega izobraževanja, položaj visokošolskega knjižničarstva sistemsko okrepi in podpre in da se njegova vloga prilagodi navonastalim okoliščinam, je v praksi prišlo do njegove stagnacije v razvoju in še večje marginalizacije. Danes, tri leta po reformi Univerze, se v popolnoma decentraliziranem knjižničnem informacijskem sistemu, s knjižnicami, ki imajo pogosto več specializiranega kadra kot osrednja knjižnica in ki v vseh pogledih knjižnične dejavnosti delujejo samostojno in neodvisno, v odsotnosti sistemskih in strateških razvojnih načrtov, od časa do časa se oblikuje stališče, po katerem naj bi Univerzitetna knjižnica, v vlogi nekakšne osrednje službe, morala upravljati knjižnice organizacijskih enot Univerze in jim zagotavljati in procesirati gradnjo, če bi bile za to zainteresirane in če bi zagotovile sredstva! Vse pa pri tem ostane, nezapisano, neuskkljeno, nenormirano in sistemsko neurejeno, medtem ko se v tem času Univerzitetna knjižnica razkrajja v vseh ozirih ...

Na Univerzi Črne gore poleg Univerzitetne knjižnice danes deluje 10 knjižnic v okviru posameznih fakultet (ali več fakultet) in tri knjižnice znanstvenih inštitutov, ki so upravno-organizacijske enote svojih matičnih ustanov. Knjižnično-informacijska dejavnost v sestavi organizacijskih enot univerze zastopana je v eni knjižnici, kar ima niz prednosti v odnosu na organizacijski model, po katerem se ta dejavnost odvija v več različnih knjižnicah. Med knjižnicami obstajajo velike razlike, gledano z vseh vidikov knjižnične dejavnosti: glede na velikost fonda

(npr. Knjižnica Filozofske fakultete, najstarejša med njimi iz leta 1964, ima okrog 220.000 zvezkov monografskih publikacij, medtem ko ima nekaj novoustanovljenih knjižnic posamično vsega skupaj 1000 zvezkov), prostora, tehnično-tehnološke opremljenosti, števila in usposobljenosti zaposlenih, strokovnosti kadra, načina organiziranja in dela itd.

FINANCIRANJE

Sistem financiranja črnogorskih visokošolskih knjižnic nikoli ni bil definiran in urejen, čeprav so v odvisnosti od aktualnih potreb in interesov občasno sprejete posamezne uredbe in pravilniki, s katerimi naj bi se urejalo financiranje posameznih segmentov ali programa knjižnične dejavnosti, kar, na žalost, ni imelo obvezujočega in dolgoročnejšega značaja.¹³ Modeli financiranja visokošolskih knjižnic in kriteriji, ki jih univerze v okviru različnih sistemov sprejemajo za financiranje knjižničnih služb in storitev, pri nas v glavnem nikoli niso bili sprejeti niti utrjeni, tako da sta odločilen vpliv na razporeditev proračunskih sredstev imela razumevanje in osebni odnos aktualnih univerzitetnih uprav.¹⁴

Čeprav je na primer Univerzitetna knjižnica sprejemala letne finančne načrte, v bistvu le-ti niso imeli nikakršnega vpliva in značaja, ker se nikoli niso uresničili v praksi, in Univerzi so najverjetneje služili samo kot ena postavka za povečanje letnih proračunov, do čim se je eventualna razporeditev sredstev dejansko izpeljala samo občasno na zahtevo ali prošnjo knjižnice ali po potrebi. Tudi vse druge knjižnice se financirajo na podoben način, preko svojih matičnih institucij. Kot rezultat takšnih samovoljnih in osebnih stališč o najpomembnejšem vidiku vsake dejavnosti oziroma njenem osnovnem pogoju se kar pogosto dogaja, da nekatere od njih, in celo knjižnice znotraj finančno močnih fakultet, letno ne dobijo niti enega centa za nabavo gradiva ali izboljšanje infrastrukturnih pogojev, pri tem pa za to nihče ne odgovarja niti o tem nihče ne razpravlja.

Ker ne obstajajo utrjeni kriteriji za razdelitev proračunskih sredstev in financiranje posamičnih segmentov knjižnične dejavnosti in načrtovanih letnih stroškov, knjižnice ne morejo načrtovati niti enega vidika svojega dela (nabava gradiva zaradi pravočasnega reagiranja na tržišču informacij, medknjižnična izposoja, izobraževanje kadrov itd.), niti ni bilo kakšne oblike sodelovanja in združevanja zaradi učinkovitejšega in racionalnejšega poslovanja (konzorcijalna nabava elektronskih publikacij, na primer), zaradi česar večina od njih ne sprejema niti letnih načrtov.

Tudi tisto sprotno in nenačrtovano financiranje Univerzitetne knjižnice po reformi visokošolskega izobraževanja je občutno zreducirano in omejeno le na nabavo gradiva

na sejnih knjig in eventualno nabavo knjižničnega inventarja.¹⁵ V finančnih načrtih Univerze za leta 2004, 2005 in 2006 ni niti omenjena.

AVTOMATIZACIJA

Avtomatizacija knjižničnega poslovanja na Univerzi Črne gore se je začela v Univerzitetni knjižnici leta 1988, ko je, skupaj s Centralno narodno knjižnico in še dvema specialnima knjižnicama postala del knjižnične mreže tedanje Jugoslavije v okviru projekta izgradnje Sistema znanstvenih in tehnoloških informacij Jugoslavije (SNTIJ). Na osnovi takrat uporabljene programske podpore ATLAS, ki jo je kreiral Računalniški center v Mariboru (danes IZUM), je bil pozneje razvit sistem COBISS, kot nadgradnja sistema vzajemne katalogizacije in organizacijski model povezovanja knjižnic v knjižnični informacijski sistem. Lokalni vozec za Črno goro je bil v Univerzitetni knjižnici in na njem so bile nameščene lokalne baze omejenih knjižnic.

S prekinitvijo sistema vzajemne katalogizacije (1992) je za črnogorsko knjižničarstvo nastopilo obdobje popolne stagnacije po načrtu začete avtomatizacije in medsebojnega povezovanja knjižnic. Centralna narodna knjižnica in Univerzitetna knjižnica sta sicer nadaljevali izgradnjo lokalnih elektronskih katalogov in pri tem izkoriščali do takrat razvito programsko opremo, medtem ko je več narodnih in visokošolskih knjižnic, ki so v tem času nabavile in namestile potrebno opremo, izdelovalo svoje kataloge z Unescovim programom DS/ISIS – BIBLIO (od visokošolskih knjižnic Knjižnica Filozofske fakultete in Knjižnica naravoslovno-matematičnih in tehničnih znanosti), Knjižnica Pravne fakultete pa je uporabljala lokalni sistem MMARK IDC. Tehnološka opremljenost vseh knjižnic je bila slaba in zastarela.

Na pobudo Združenja knjižničarjev Črne gore leta 1999, da naj se obnovi sodelovanje z Izumom in ponovno vzpostavi sistem COBISS v Črni gori, se je univerza odzvala pozitivno, saj je videla COBISS kot najugodnejše programsko okolje (platformo) za avtomatizacijo visokošolskih knjižnic. Do sklepanja posameznih dogovorov/pogodb o nameščanju in uporabi programske opreme COBISS za avtomatizacijo knjižničnih funkcij med Univerzo Črne gore oziroma Univerzitetne knjižnice in Centralne narodne knjižnice z ene strani ter Izuma z druge, je prišlo 17. 10. 2001.

Z namestitvijo nove verzije programske opreme COBISS2 in vzpostavljanjem sistema vzajemne katalogizacije v Črni gori 13. 12. 2001 se je začela uresničevati prva faza *Projekta Virtualna knjižnica Črne gore*. V vzajemni bibliografski bazi, ki je nastala z združevanjem lokalnih baz Centralne narodne knjižnice in Univerzitetne

knjižnice je bilo na dan vzpostavitve 22.437 bibliografskih zapisov.

Na začetku leta 2003 so Univerza Črne gore, Ministrstvo za šolstvo in znanost ter IZUM še enkrat potrdili obojestranski interes za nadaljevanje sodelovanja pri izgradnji avtonomnega knjižničnega informacijskega sistema Črne gore v programskem okolju COBISS, kot tudi za vključevanje vseh visokošolskih knjižnic v ta sistem. Na pobudo Univerzitetne knjižnice, ki je koordinirala vse aktivnosti, je Univerza zaprosila IZUM, naj v sistem vključi 8 visokošolskih knjižnic. Vendar sta bili dve knjižnici zaradi slabe kadrovske in tehnološke opremljenosti iz tega predloga izpuščeni (Knjižnica Zgodovinskega inštituta v Podgorici in Knjižnica Fakultete za dramske umetnosti v Cetinju).

IZUM je tem knjižnicam v okviru slovenskega donatorskega programa v novembru 2003 namestil potrebno informacijsko-komunikacijsko opremo, v okviru vladnega programa tehnične in razvojne pomoči Jugovzhodni Evropi pa je izpeljal v Mariboru in Podgorici usposabljanje enega knjižničarja za delo v sistemu COBISS, nakar so bile vzpostavljene testne verzije za usposabljanje knjižničarjev v programskem okolju COBISS.

V juniju 2004 so Ekonomska, Pravna, Pomorska in Naravoslovno-matematična fakulteta sklenili posamične dogovore z Izumom, medtem ko je Filozofska fakulteta sklenila ta dogovor v drugi polovici leta 2005. Knjižnica Medicinske fakultete je po preizkusni dobi izključena iz sistema, ker je uprava te fakultete zavrnila podpis tega dogovora, tako da ima danes, razen Univerzitetne knjižnice, ki ima večino knjižničnih funkcij avtomatiziranih (OPAC, izpisi, izposoja, izdelava bibliografij predavateljev in raziskovalcev), status polnopravnih članic v nacionalnem knjižničnem informacijskem sistemu COBISS.CG še 5 visokošolskih knjižnic. Na strežniku Univerzitetne knjižnice so nameščeni lokalni katalogi vseh teh knjižnic.

Kljub vsej vztrajnosti Univerzitetne knjižnice za začetni proces avtomatizacije knjižničnega poslovanja in povezovanja visokošolskih knjižnic v skupni nacionalni knjižnični informacijski sistem – COBISS.CG dolgo časa ni bilo zanimanja. Danes je, z ozirom na zelo slabo kadrovsko strukturo in popolno odsotnost strokovnega kadra v večini preostalih knjižnic, kljub občasni deklarirani zainteresiranosti zanje pristojnih ustanov, zelo težko pričakovati neke večje premike na tem nivoju (delo v večini teh knjižnic opravljajo študenti, tajnice, vodje študentskih služb ali ljudje s srednješolsko izobrazbo).

SKLEP

Čeprav je po dokumentih reformiranega črnogorskega sistema visokošolskega izobraževanja, knjižnično-informacijska dejavnost eden od parametrov za merjenje in evalvacijo kakovosti študijskih programov in, prav zaradi tega, eden od pogojev za akreditacijo univerz in drugih akademskih institucij, je zavest o njeni vlogi in značaju, takšen je vtis, še vedno globoko potlačena in še vedno sodi v nekakšne obrobne administrativne službe in dejavnosti. Zaradi tega bi danes, ko reorganizirana črnogorska državna univerza že večino svojih študijskih programov izpelje v duhu sodobnih evropskih procesov, obenem pa Črna gora v maju 2007 na Ministrski konferenci v Londonu pričakuje polnopravno članstvo v Komiteju za visokošolsko izobraževanje in raziskovanje (CDERS) in v bolonjski skupini Follow-up, korenita reorganizacija knjižnično-informacijske dejavnosti morala biti eden njenih najpomembnejših nalog. Ob upoštevanju knjižnične prakse in rešitev v Evropi in v razvitem svetu ter ob upoštevanju svojih interesov, bi bilo treba končno že sprejeti strategijo razvoja in definirati odgovarjajoči model te dejavnosti oziroma medsebojni odnos in prerazporeditev knjižničnih služb in storitev na Univerzi Črne gore. V skladu s tem bi bilo treba odrediti mesto, pristojnosti in funkcijo Univerzitetne knjižnice v sistemu črnogorskih visokošolskih knjižnic in v okviru Univerze Črne gore. Pri tem bi, z ozirom na zelo slabe razmere v skoraj vseh pogledih te dejavnosti, morali najprej zagotoviti določene infrastrukturne osnovne pogoje (struktura in izobrazba kadra, prostor, oprema itd.) in ne nazadnje, definirati in urediti sistem njenega financiranja.

V skladu z integracijskimi procesi na Univerzi Črne gore in globalnimi usmeritvami na tem področju se zdi, da bi bilo najbolj optimalno izpeljati integracijo celotnega črnogorskega visokošolskega knjižničnega informacijskega prostora v enoten sistem, da bi čim bolj racionalno in čim bolj uspešno zadostili potrebam in zahtevam akademske in znanstvene skupnosti in da bi se omogočile nove možnosti sodelovanja z drugimi knjižnicami in institucijami zaradi večje učinkovitosti pri delu in napredovanja celotne dejavnosti. S povezovanjem kadrovske in drugih potencialov in koordinacijo knjižničnih proizvodov in storitev bi se knjižnice lahko aktivneje in bolj kakovostno vključile v sam znanstvenoraziskovalni proces in postale, kot v drugih sredinah, njegova opora in podpora.

Opombe

- 1 Poleg Univerze v Črni gori, ki je edina državna univerza, v okviru katere deluje 18 fakultet, 2 samostojna študijska programa in 3 inštituti, je po reformi visokošolskega izobraževanja v Črni gori

- (leta 2003) ustanovljena ena privatna fakulteta in prva univerza s štirimi fakultetami. Ker so ustanovljene v obdobju zadnjih dveh (izjemoma treh) let, statistični podatki o novonastalih knjižnicah v njihovi sestavi (3) in knjižnicah v nastajanju (3) še zmeraj niso sistematizirani, zaradi česar te knjižnice v tem prispevku ne bodo predmet proučevanja. Glede na to, da so to male tradicionalne knjižnice, se slika o črnogorskem visokoškolskem knjižničarstvu ne bi spremenila, tudi če bi upoštevali podatke o njihovem delu.
- 2 Zakon o visokoškolskem izobraževanju, Sl. list RCG, 60/03.
 - 3 Statut Univerze Črne gore z dne 6. 2. 2004.
 - 4 Gl. Kavčič-Čolić, Alenka (1999). *Razvojni trendi v visokoškolskih knjižnicah*. Knjižnica, 43 (4), 5–18.
 - 5 Organizacijske enote in članice Univerze Črne gore so do reforme visokošolskega izobraževanja leta 2003 imele status pravne osebe, od takrat dalje pa je pravna oseba le Univerza Črne gore.
 - 6 *Standardi za biblioteke univerzitet u Jugoslaviji*. Bibliotekar: časopis Saveza bibliotečkih radnika, god. 27 (5–6), 568–583.
 - 7 *Zakon o bibliotečkoj djelatnosti*, Sl. list SRCG, br. 16/77 i 2/89; *Zakon o Univerzitetu*, Sl. list RCG, br. 37/92 i 6/94; *Statut Univerzitetu*, br. 01–540 od 06. 07. 1993, *Statut Univerziteteske biblioteke*, br. 01–198, 28. 06. 1994.
 - 8 Vse do leta 2001 Univerzitetna knjižnica ni imela niti osnovnih statističnih kazalcev o številčnem stanju visokoškolskih knjižnic, številu zaposlenih in velikosti knjižničnega gradiva, kaj šele, da bi imela natančnejše podatke o njihovem delu. Praktično se komunikacija med njo in drugimi knjižnicami na Univerzi ni v ničemer razlikovala od povezav z drugimi knjižnicami v republiki.
 - 9 Čeprav z aktom o sistemizaciji delovnih mest nikoli niso predvidena dela s področja matične vloge in kljub nenehnemu zmanjševanju števila zaposlenih po izpeljani reformi visokega šolstva (2003), je vodstvo knjižnice vztrajalo, da se največji del teh nalog kljub temu opravi.
 - 10 Z ozirom na nezainteresiranost, počasnost in zavlačevanje del pri izdelavi baze in registra v visokoškolskih knjižnicah, so bile te naloge poverjene samo eni knjižnici (Knjižnici naravoslovno-matematičnih in tehničnih znanosti).
 - 11 Potem ko je po reformi visokega šolstva postala nosilec pravnih lastnosti Univerza Črne gore, so prenehali veljati zakonski akti organizacijskih enot (statuti), s katerimi je bila med drugim urejena tudi dejavnost knjižnic v njihovem sestavu.
 - 12 Statut Univerze Črne gore (prečiščeno besedilo) z dne 20. 4. 2006.
 - 13 V obdobju 1979–1991 je Vlada Črne gore financirala nabavo tujih časopisov za Knjižnico naravoslovno-matematičnih in tehničnih znanosti, medtem ko so samoupravne interesne skupnosti kulture, izobraževanja in znanosti zagotavljale sredstva za potrebe Univerzitetne knjižnice. V obdobju 1997–1999 je Ministrstvo za šolstvo in znanost preko Univerzitetne knjižnice financiralo koordinirano nabavo tujih časopisov za knjižnice Univerze.
 - 14 V svetu se v okviru različnih sistemov za financiranje visokoškolskih knjižnic (ki jih imajo za največje porabnike univerzitetnih proračunskih sredstev) odstotek giblje v razponu 4–5 odstotkov (v Ameriki) in 5–6 odstotkov (v Evropi). V Sloveniji se za visokošolske knjižnice daje okrog 5 odstotkov od skupnih proračunskih sredstev za visokoškolsko izobraževanje. V Veliki

Britaniji se, samo kot primer, na osnovi preciznih statističnih podatkov o stroških za knjižnice v odnosu na celotni proračun izdelujejo letne tabele in vodstva univerz natančno spremljajo, kje na tej tabeli je mesto njihove univerze. Ne glede na model financiranja je torej najpomembnejše razmerje med skupnim proračunom univerze in sredstvi, ki jih namenjajo knjižnicam. Priporočilo Ifle je 5 odstotkov univerzitetnega proračuna.

- 15 Poleg plače zaposlenih in drugih osebnih prejemkov dobiva Univerzitetna knjižnica od Univerze okrog 320.000 evrov mesečno z naslova materialnih stroškov poslovanja, po 8-odstotni stopnji na bruto osebni dohodek zaposlenih v knjižnici (ta znesek se zmanjšuje z zmanjševanjem števila zaposlenih). Npr. na osnovi izpisa o poslovanju Univerzitetne knjižnice in pregleda denarnih tokov za leto 2004 je knjižnica od univerze razen prihodka za plače zaposlenih in drugih prihodkov za zaposlene dobila vse skupaj 8.803,58 evra, od tega 2.200 evrov za nabavo referenčnih publikacij in potne stroške dveh zaposlenih na sejem knjig v Beograd. S prihrankom na različnih postavkah (službena potovanja, nabava opreme ipd.) je knjižnica za nabavo knjižničnega gradiva porabila samo 5.564,49 evra.

Reference

- [1] Cicmil, Bosiljka, *Računarsko povezivanje biblioteka u Crnoj Gori – Virtualna biblioteka Crne Gore*, Vaspitanje i obrazovanje, 2 (2004): 100–112.
- [2] Cicmil, Bosiljka, *Univerzitetna biblioteka u Podgorici*, Vaspitanje i obrazovanje, 3 (2002), 139–152.
- [3] Cicmil, Bosiljka, *Visokoškolske biblioteke na početku 21. vijeka*, Bibliološki glasnik : časopis za bibliotečku teoriju i praksu, god. 2, br. 2 (2004): 19–32.
- [4] Cicmil, Bosiljka, *Crnogorsko visokoškolsko bibliotekarstvo i reforma visokog obrazovanja*, Vaspitanje i obrazovanje, 2 (2005): 203–218.
- [5] Kavčič-Čolić, Alenka, *Razvojni trendi v visokoškolskih knjižnicah*, Knjižnica, 43, br. 4 (1999): 5–18.
- [6] Petrak, Jelka, Tatjana Aparac-Jelušić, *Knjižnice na hrvatskim sveučilištima : tradicija i promjene*, Vjesnik bibliotekara Hrvatske, 48, 1 (2005): 13–30.
- [7] *Standardi za biblioteke univerzitetu u Jugoslaviji*, Bibliotekar, 27, 5–6 (1975): 568–583.
- [8] *Statut Univerziteteske biblioteke*, br. 01-198, 28. 6. 1994.
- [9] *Statut Univerzitetu Crne Gore*, 06. 2. 2004.
- [10] Vraneš, Aleksandra, *Visokoškolske biblioteke*, Beograd, Konzorcijum TEMPUS projekta UMI JEP 16059-2001, Univerzitetna biblioteka „Svetozar Marković“; Banja Luka, Narodna i univerzitetna biblioteka Republike Srpske, 2004, 347 str.
- [11] *Zakon o visokom obrazovanju*, Sl. list RCG, 60/03.

Iz srbsčine prevedla Renata Zadravec Pešec.